

Frank Caestecker

HET POOLSE LEGER IN BALLINGSCHAP EN DE POOLSE GEMEENSCHAP IN HET NEUTRALE BELGIË (SEPTEMBER 1939 - MEI 1940)

I. HET POOLSE LEGER IN FRANKRIJK

A. Een politieke situatieschets

De idee om, indien de oorlog uitbrak, een Poolse legereenheid op te zetten in Frankrijk gaat terug tot de lente van 1939. De Poolse ambassade in Parijs had toen een projekt voorbereid om in Frankrijk een infanteriedivisie op te zetten met de Poolse migranten in Frankrijk. Dit projekt maakte deel uit van het Pools-Frans militair akkoord dat in mei 1939 werd uitgewerkt. Dit akkoord trad echter niet in voege daar men niet kwam tot het ondertekenen van het daarbijbehorende interpretatieprotocol, nl. het Frans-Pools politiek akkoord.

De ondertekening van dit protocol had slechts plaats op 4 september 1939, dus na de Duitse inval in Polen. Vijf dagen later werd een akkoord gesloten tussen de Franse en de Poolse regering betreffende het opzetten van een Poolse divisie in Frankrijk. Een Poolse divisie die deel uitmaakte van het Poolse leger en waarover Poolse officieren het bevel zouden voeren. Gedurende de militaire operaties zou deze divisie ondergeschikt zijn aan het Franse opperbevel. De kosten hiermee verbonden zouden voorlopig gedragen worden door de Franse regering, totdat de Poolse regering in de mogelijkheid zou verkeren deze onkosten te vergoeden. Op 12 september 1939 werd aan de Poolse divisie een militair opleidingskamp te Coëtquidan, in Bretagne ter beschikking gesteld. In januari 1940 kregen de Polen een tweede kamp ter hunner beschikking, te Parthenay¹. Het autoritaire Poolse kolonelsregime kon evenwel, na de Duitse inval, niet rekenen op een ongenueanceerde geallieerde steun. Zeker vanuit Franse zijde werd geopteerd voor een meer pluralistische regering. Het oude regime was, volgens Frankrijk, immers gediskrediteerd door zijn plotse vlucht en zijn inkompetentie. Het feit dat de regeringsleden samen met

1. T. WYRWA, «L'armée polonaise en France en 1939-1940», in *Revue historique des armées*, 1985 (4), p. 84-92.

president Moscicki in Roemenië geïnterneerd waren, maakte het de Fransen eenvoudiger om druk uit te oefenen op de oude bewindsploeg om haar fiat te geven voor een meer open regering in ballingschap in Frankrijk².

President Moscicki gaf tenslotte zijn goedkeuring voor een regering van «Nationale Eenheid». Een regering onder leiding van Wladyslaw Sikorski werd opgezet, waarin de diverse politieke formaties van het democratische Polen in vertegenwoordigd waren. Sikorski kreeg ook het opperbevel van het Poolse leger in Frankrijk³.

B. De Poolse militairen in Frankrijk

Het Poolse leger telde in juni 1940 118.000 manschappen⁴. Voor dit Poolse leger werd uit 3 bronnen geput. Eerst en vooral waren er de 88.300 Poolse soldaten die, na de nederlaag in september 1939, geïnterneerd waren in kampen in Roemenië en Hongarije. Het bereiken van het Poolse leger in Frankrijk was voor hen geen eenvoudige zaak. Desondanks slaagden 38.490 soldaten erin hun legereenheden in Frankrijk te vervoegen.

Een tweede rekruteringsbron was de omvangrijke Poolse kolonie in Frankrijk, die meer dan een half miljoen mensen telde. In uitvoering van het akkoord van 9 september werd overgegaan tot de telling van alle Poolse mannen die in Frankrijk verbleven en die voor een inlijving in het Poolse leger in aanmerking kwamen. 103.000 Polen bleken geschikt voor de legerdienst⁵. Voor hen was het geen vrije keuze. Ze kregen een oproepingsbevel. In juni 1940 werden hiervan slechts 50.000 personen ingelijfd in het leger. 47.000 werden vrijgesteld daar ze noodzakelijk waren voor de Franse economie. In het akkoord van september 1939 werd immers gestipuleerd dat de Franse overheid het recht had om de Polen die in de mijn- en metaalindustrie tewerkgesteld waren op hun arbeidsplaats te behouden. Alhoewel de Poolse autoriteiten aandrongen bij de Franse autoriteiten om meer arbeiders vrij te stellen voor de legerdienst, gingen deze daar nauwelijks op in⁶. De lakse houding van de Franse overheid wordt eveneens

2 J. COUTOUVIDIS, «Government in Exile: the transfer of Polish authority abroad in september 1939», in *Review of International Studies*, 1984 (10), p. 285-296.

3 Voor meer informatie over de diplomatieke positie van de Poolse regering in ballingschap, zie: H. BATOWSKI, *Z dziejów dyplomacji polskiej na obczyźnie*, Kraków, Literackie, 1984.

4 De eerste en tweede divisie, samen met de gemotoriseerde brigade van Generaal Maczek namen deel aan de gevechten. De eerste divisie verloor hierbij 50 procent van haar effectieven, de rest werd geïnterneerd in Zwitserland. Enkel 15.000 Poolse soldaten zijn kunnen vluchten naar Groot-Brittannië. (*Aide-mémoire concernant les militaires polonais démobilisés dans la zone non-occupée*, in SIKORSKI-ARCHIEF, A.IV, 37, 6).

5 Dit cijfer verwijst naar alle Poolse staatsburgers in Frankrijk tussen de leeftijd van 17 tot 45 jaar, de reserveofficieren kwamen in aanmerking tot 50 jaar.

6 Sikorski aan Generaal Gamelin, april 1940 (SIKORSKI-ARCHIEF, *Prezydium Rady Ministrow*, 8).

geïllustreerd door het uitblijven van enige strafmaatregel voor die 6.000 Polen die het oproepingsbevel negeerden.

Een derde bron waren de Polen in de andere immigratielanden, nl. Groot-Brittannië, de Verenigde Staten, Nederland, Luxemburg en België. De Poolse militaire autoriteiten rekenden hierbij op 20 tot 30.000 soldaten⁷. Uit de eerste 2 landen kwamen er zich enkel 910 melden. Er werd met veel hoop gekeken naar de Belgische kolonie, maar ook op de veel kleinere kolonie in Nederland (6.000 man) werd gerekend. Het tweehonderdtal Polen dat in Luxemburg in de landbouw werkte werd eveneens beschouwd als potentiële soldaten. Een cruciaal probleem was dat het hier om neutrale landen ging die het rekruteren van soldaten voor vreemde legers niet genegen waren. De rekruteringen moesten dan ook diskreet gebeuren en van enige dwang kon geen sprake zijn.

II. DE POOLSE KOLONIE IN BELGIË

A. Het aantal Poolse arbeiders

De Poolse militairen rekenden op een belangrijk aantal vrijwilligers uit de Poolse kolonie in België. Deze kolonie die bijna uitsluitend uit mijnwerkers bestond was gegroeid uit de rekruteringen georganiseerd door de Belgische industrie om de tekorten op de arbeidsmarkt aan te vullen. Vooral de mijnindustrie bepaalde het ritme en de omvang van deze rekruteringen.

Zij deed in de periode 1923-1925 voor het eerst op grote schaal beroep op Polen. Het betrof hier zogenaamde Westfalen of Ruhrpolen. Vanaf 1880 kende het Ruhrgebied een stijgende inwijking van Poolse arbeidskrachten uit Polen en Oostpruisen, die toen nog deel uitmaakten van het Duitse Rijk. Na de Eerste Wereldoorlog werd het verblijf van deze Polen in het Ruhrgebied meer en meer gekontesteerd. De rationalisering van de mijnindustrie in de Ruhr in de eerste helft van de twintiger jaren trof dan ook in de eerste plaats de Polen. De Belgische mijnen, die zich tot dan toe beholpen hadden met de willekeurige aanwerving van vreemde arbeiders om het tekort aan Belgische mijnwerkers op te vangen, zagen hier een belangrijk potentieel aan gekwalificeerde arbeiders. Het aantal Poolse arbeiders in de Belgische mijnen steeg beduidend: terwijl er in september 1922 slechts 198 Polen in de Belgische mijnen werkten, waren er in augustus 1923 reeds 2.000, in november 1923 2.709 en in februari 1926 4.398. Deze Westfalen emigreerden samen met vrouw en kinderen en vestigden zich vooral in het nieuwe bekken van Limburg.

7 Stafchef aan ministerie van het Leger, oktober 1939 (SIKORSKI-ARCHIEF, Akta Armii Polskiej w Francji, A.IV 1/2).

naar ondersteuning. Poolse onderwijzers werden naar België gestuurd, die als vertegenwoordigers van de Poolse overheid zich niet enkel inlieten met de Poolse scholen, maar eveneens het sociaal en cultureel leven moesten begeleiden. Ook de Poolse Kerk zocht naar het uitbouwen van een invloed op de Poolse migranten in België. Uit Polen werden priesters gezonden met het doel de Polen niet alleen te behouden voor het katholieke geloof, maar ook om hen niet te vervreemden van het Pools cultureel erfgoed. Dit omkaderen van Poolse kant uit beoogde de integratie of, wat zij noemden, de denationalisering van de Poolse migranten tegen te gaan.

De ideologie die deze subcultuur officieel naar buiten droeg werd gekarakteriseerd door een uitgesproken patriottisme, waarbij de Poolse natie in belangrijke mate geïdentificeerd werd met het militair regime van Pilsudski. Ook een konservatief katholicisme met een virulent antisocialisme was een belangrijk element van dit verenigingsleven, dat heel wat spanningen kende. Vooral in de dertiger jaren liepen die spanningen tussen de twee grote promotoren van het Poolse nationale leven in België, de konsulaire autoriteiten en de priesters, hoog op.

Dit nationaal verenigingsleven domineerde de Poolse gemeenschap in België, maar er waren nog andere belangrijke scheidingslijnen. Het onderscheid tussen de Ruhrpolen en de vanaf 1929 direkt in Polen gerekruteerden was een bron van heel wat wrijvingen. Ook traditionele ideologische conflicten vormden deel van het leven van de Poolse gemeenschap in België. Vooral in de twintiger jaren stonden heel wat Poolse migranten kritisch tegenover de Kerk en de bestaande economische orde. Zelfs het kommunisme kende toen enige aanhang onder de Polen, vooral dan in het Luikse. De uitwijzingen die zeer talrijk waren in de eerste helft van de dertiger jaren, zorgden er voor dat de georganizeerde linkerzijde het zwijgen werd opgelegd. Na 1937 was er opnieuw een belangrijke linkerzijde onder de Poolse migranten. Dit uitte zich toen in een massale toetreding tot de socialistische mijnwerkerscentrale.

Al bij al was de Poolse kolonie voor de buitenwereld een aaneengesloten wereld die zijn Pools-zijn trots etaleerde. De sterke onderlinge samenhang van de Polen werd door de plaatselijke bevolking met geen goed oog bekeken. Vooral de gehechtheid aan de eigen culturele traditie werd hen verweten. Het inpassen in de Belgische samenleving vereiste immers het verloochenen van zijn origines. Een dubbele loyaliteit kon niet. *Les étrangers ne se dénationalisent pas dans le Limbourg. Les étrangers restent, dans leur grosse majorité, toujours des étrangers. Le Consulat Polonais s'occupe d'eux et on entretient leur langue en créant des écoles polonaises.*¹¹ *...ses mœurs, sa culture, souvent si différentes des nôtres, menacent notre hygiène sociale, la santé physique et morale de nos populations. Ils tendent à constituer parmi nous des noyaux inassimila-*

11 Van Buggenhout, voorzitter Vrije Mijnwerkers en Dethier van de socialistische mijnwerkerscentrale, in *Réunion de la Commission d'études de la réduction de la durée hebdomadaire du travail*, 23 november 1936 (ARCHIEF FEDECHAR).

Op 15 november 1927 werkten er in de Belgische mijnen 5.958 Poolse arbeiders, drie jaar later was hun aantal verdubbeld (11.993 in september 1930). Deze stijging was het gevolg van een nieuwe bron arbeidskrachten die aangeboord werd. Het betrof hier Polen die rechtstreeks in hun land gerekruteerd werden. In de periode 1929-1931 werden zo door de nationale patroonsfederatie van de mijnindustrie (Fédéchar) meer dan 5.000 Polen «ingevoerd»⁸.

Het ging hier vooral om jonge mannen uit de westelijke regio's van Polen. De overgrote meerderheid van deze immigranten was van agrarische origine. Deze trend werd nog versterkt in 1930, wanneer als gevolg van de expansie van de Poolse mijnsector een officieel verbod op het rekruteren van Poolse mijnwerkers werd ingevoerd⁹. Ook als de migranten gehuwd waren, emigreerden ze alleen. Dit was immers één van de rekruteringscriteria die van Belgische zijde waren opgelegd.

De economische crisis had een desastreuze weerslag op de tewerkstelling van de Poolse mijnwerkers. De verdubbeling van het aantal Poolse mijnwerkers in de periode 1927-1930 werd bijna teniet gedaan. Op 30 juni 1936 werkten nog 7.624 Polen in de Belgische mijnen, hun aantal steeg tot 10.828 in juni 1938¹⁰. Deze stijging was het gevolg van nieuwe rekruterings in Polen. Vooral Polen die in de twintiger jaren in de Franse of Belgische mijnen hadden gewerkt en tijdens de crisisjaren noodgedwongen terug naar hun vaderland waren getrokken, werden toen aangetrokken voor de Belgische mijnen.

B. Het sociale leven van de Poolse migranten

In het Ruhrbekken hadden de Polen vóór de Eerste Wereldoorlog, gekonfronteerd met een door de overheid gesanktioniseerd vijandig klimaat, een integrale subcultuur opgebouwd. Zij vormden daar een gesloten gemeenschap met een sterk ontwikkeld nationalistisch en katholiek verenigingsleven. Ook in België speelde het sociale leven van deze migranten zich binnen een bijna uitsluitend Pools milieu af. Teneinde zich thuis te voelen in een land, waar ze met wantrouwen, zoniet met vijandigheid werden ontvangen, zochten de Polen elkaar op. Dit werd geformaliseerd door een uitgebreid netwerk van organisaties. De talrijke verenigingen die de Polen regelmatig bijeenbrachten kregen vanaf 1926 belangrijke morele en financiële steun vanuit Polen. Het Pilsudskiregime dat door een militaire staatsgreep in mei 1926 aan de macht was gekomen, zocht ook binnen het emigrantenmilieu

8 *Rapport du Comité sur l'exercice 1929*, p. 2. *Rapport du Comité Fédéchar sur l'exercice 1930*, p. 3 (ARCHIEF FEDECHAR, AEL, *Minerie*, 89). In 1929 worden, volgens Poolse cijfers 3.237 Polen kollektief gerekruteerd voor de mijnen, in 1930 zouden het er nog 1.253 zijn. Emigratiebureau aan Poolse ministerie van Buitenlandse Zaken (verder MSZ), 3 juni 1930, in ARCHIVUM AKT NOWYCH (voortaan afgekort AAN), MSZ, 3 juni 1930.

9 *Narodowiec*, 13 december 1929.

10 *Statistisch Bulletin*, 1937, XXIII, 3, p. 4. *Statistique des étrangers au 30 juin 1938*, Brussel, s.d., p. 9.

bles, sur lesquels s'exerce parfois la protection vigilante et organisée de la mère-patrie...¹²

De aanmaning tot inpassing in de Belgische samenleving vereiste een eenzijdige overgave van de Polen. Van Belgische zijde werden geen toegevingen gedaan, integendeel: Tijdens het interbellum werd het onderscheid tussen de Poolse migranten en de Belgen steeds sterker uitgebouwd.

C. Het migrantenbeleid, oorzaak van de ontevredenheid van de Poolse arbeiders

De massale tewerkstelling van vreemde arbeiders in België in de tussenoorlogse periode had aanleiding gegeven tot het nationalizeren van de arbeidsmarkt. De Polen waren niet tevreden met deze muur die opgetrokken werd tussen hen en de Belgen. De Polen die in 1923 uit de Ruhr kwamen konden zonder enig probleem in België verblijven, hun tewerkstelling was aan geen enkele administratieve formaliteit onderhevig. Meestal begonnen ze in de mijn, maar velen waagden hun kans buiten deze sektor. Vooral de metaalindustrie en de bouw vormden een aantrekkelijk alternatief.

In 1939 lagen de kaarten duidelijk anders. De Poolse arbeiders hadden, door de invoering van de arbeidsvergunning in 1936, elke mobiliteit op de arbeidsmarkt verloren. Door een strikt overheidsbeleid dat enkel de mijnsector openstelde voor vreemde arbeiders, zagen de migranten nu elke kans om elders een arbeidsplaats te vinden in de rook opgaan. Ook voor hun zonen, voor wie zij in een toekomst buiten de mijn geloofd hadden, was de weg afgesneden. Zelfs voor hun dochters waren de mogelijkheden voor tewerkstelling beperkt tot de meest ondankbare taken op de arbeidsmarkt, nl. het slecht betaalde werk van huishoudsters: *Les fils d'ouvriers mineurs polonais n'obtiennent de permis de travail que pour travailler dans les charbonnages. S'ils veulent travailler dans d'autres usines, le permis leur est refusé. Il y a des cas nombreux d'enfants d'ouvriers qui, profitant des efforts de leur parents, ont fini leurs humanités dans des collèges ou athénées, et à qui des permis de travail ont été refusés et qui, finalement ont dû descendre dans la mine... Les filles sont soumises, en fait, au même régime. On leur refuse des permis de travail si elles sollicitent une place d'employée, de demoiselle de magasin; elles ne peuvent espérer qu'une chose: être servantes*¹³.

12 VERCRUYSSÉ, *Le problème de la main d'œuvre étrangère en Belgique, dans ses rapports avec notre régime des étrangers et le problème de l'immigration en général*, p. 7. (1927?) (ALGEMEEN RIJKSARCHIEF (voortaan afgekort ARA), *Administration des mines-ancien fond*, 972 III).

13 *Démarche faite le mardi 5 mars 1940 par Georges Vaxelaire, Consul Général de Pologne et Monsieur Prus Polunowski, Consul de Pologne à Mons, auprès de Monsieur Balthazar, Ministre du Travail le mardi 5 mars 1940* (AAN, POB, 12. — voortaan geciteerd: *Démarche*).

Het verblijf in België was tegen het einde van de dertiger jaren ook geen evidentie meer, een verblijfsvergunning werd vereist. Elke vreemdeling moest een tweejaarlijkse verblijfsvergunning aanvragen. Dit betekende voor hen een zware uitgavepost: *Appelés par la Belgique, ils n'ont pas pensé qu'ils devraient payer pour y séjourner. Or, tous sont astreints, pour eux, leurs femmes et leurs enfants, au permis de séjour dont le coût est de 200 francs pour deux ans, pour l'homme, la même somme pour la femme, et 50 francs par enfant. Ils ne comprennent pas qu'eux, travaillant au bien-être de l'économie nationale, soient soumis à la taxe du permis de séjour*¹⁴. Zij die nog geen 5 jaar in België verbleven moesten een halfjaarlijkse verblijfsvergunning aanvragen. De Poolse mijnwerkers die in 1937 waren gerekruteerd door de mijnen waren dan ook onderworpen aan een nog zwaardere financiële inspanning om hun verblijf administratief te regelen¹⁵.

De discriminatie tussen Belgische en vreemde arbeiders bleef daar niet toe beperkt. Zo ging de uitbouw van de sociale zekerheid, juist in de periode waarin de fundamenteen voor de welvaartsstaat gelegd werden, gepaard met een vergaande uitsluiting van de niet-Belgen. De vreemde arbeiders waren niet alleen uitgesloten van de werkloosheidssteun, ook hun pensioensrechten waren onbestaande: *Lorsque les ouvriers polonais sont venus travailler dans les mines Belges, ils étaient convaincus de ce qu'ils jouiraient des lois sociales belges, tout comme les nationaux du pays, et recevraient, comme eux, une pension de vieillesse à 55 ans. Ils ont été déçus. Ils ne comprennent pas que, partageant le dur travail de leurs frères belges, ils soient traités autrement qu'eux*¹⁶.

De Poolse migranten bevonden zich tussen twee werelden: Polen, de oude wereld die ze noodgedwongen hadden moeten verlaten en België, het land waar ze nu leefden en werkten. Alhoewel de migranten werd verweten dat ze de band met de oude wereld niet wilden verbreken, werd hen geen eerbare plaats aangeboden in hun nieuwe gastland. Dit werd hard gevoeld in september 1939 wanneer Polen plots van de kaart geveegd werd. «Ik woon hier sedert 17 jaar en ik ben sinds lang volledig ingeleefd met de bevolking. Ik ben vervreemd van mijn eigen land en ik heb het land waar ik woon liefgekreken. Mijn kinderen zijn hier groot gebracht. Ze hebben de zeden, de gewoonten en de taal van Uw volk

14 *Démarche*.

15 *Les ouvriers mineurs polonais arrivés en Belgique en 1937 continuent à être traités comme séjournant provisoirement dans le pays et ne reçoivent de ce fait que les permis de séjour de 6 mois. Les ouvriers arrivés en 1937 supportent de ce fait d'importantes charges matérielles. Ils sont en effet obligés de payer chaque fois une taxe de 75 frs. ce qui porte la dépense à 300 frs. pour deux ans par personne, soit à 900 frs. pour une famille moyenne de 3 personnes, sans compter les taxes supplémentaires perçues d'une façon inégale par les diverses communes ainsi que les taxes afférentes aux permis de travail. Les ouvriers arrivés avant 1937 ne payent à ce titre que 200 frs. par personne et pour 2 ans, soit une famille de 3 personnes 600 frs* (Poolse konsulaat aan de Foy, 18 december 1939 in ARCHIEF MINISTERIE VAN JUSTITIE, Vreemdelingenpolitie (voortaan afgekort AMJ), 30 33 C9/1 21).

16 *Démarche*.

aangenomen. Ze hebben echter geen toekomst, noch hier, noch in het land waar hun ouders vandaan komen. Dit heeft voor gevolg, dat er een gevoel van angst komt tusschen de buitenlanders...Ik maak mij toch woest voor niets, want wij zijn toch maar vreemdelingen en als wij ons te veel roeren, zal men ons wel temmen»¹⁷.

In september 1939 konden ze voor Polen kiezen. De rekrutering voor het Poolse leger was een test voor hun loyaliteit jegens de oude wereld. Vele Belgen waren overtuigd dat hun keuze reeds vastlag. *Imaginons ce qui se passerait dans le cas d'une tension diplomatique entre les pays d'origine des 25.000 mineurs étrangers qui trouvent asile et pitance en Belgique. Comme conséquence pour la Belgique, cela pourrait être désastreux*¹⁸.

III. DE REKRUTERING IN BELGIË EN LUXEMBURG VOOR HET POOLSE LEGER

A. De nieuwe koers voor de Poolse regering

Het entoesiasme van de Poolse kolonie in België om het Poolse leger in Frankrijk te vervoegen was gering. Het gevoel van in de steek gelaten te zijn door de Poolse overheid tijdens hun verblijf in België, maar ook en vooral de smartelijke nederlaag van het Poolse leger in september maakten dat het morele peil onder de migranten beneden nul was. «Alle Polen dachten dat we gingen winnen tegen de Duitsers, maar het heeft niet lang geduurd. De Belgen lachten met ons. Het was heel triestig»¹⁹.

Het Poolse leger in Frankrijk en ook de regering Sikorski moesten zich duidelijk distancieren van het oude regime om op enige kredibiliteit te kunnen rekenen bij de migranten. De Poolse ambassadeur in Brussel Moscicki, zoon van de president, werd snel uit zijn ambt ontheven²⁰. Om de breuk met het oude regime aan de Poolse migranten in België diets te maken bezocht Jan Stanczyk, de minister voor Sociale Zaken in de regering Sikorski, de Poolse kolonies in België. Teneinde de migranten van de

17 *Ons Limburg*, 11 november 1939.

18 *La Cité nouvelle*, 3 januari 1939.

19 Interview Jan C., 18 maart 1939, Nowa Ruda. *Les borains ont dit que les Polonais ont fait éclater la guerre* (Interview Tadeusz L., 19 maart 1989, Jelenia Gory. «Vooraf de treinmannen uit Sint-Truiden waren tegen ons. Toen Polen de oorlog verloren had zeiden ze tegen de Polen van Waterschei: 'Jullie hebben niet gevochten'» (Interview Jan B., 13 maart 1989, Walbrzych).

20 Op 5 december 1939 stelde Moscicki Spaak ervan op de hoogte dat de Poolse regering in ballingschap beslist had hem van zijn functie te ontheven. De motivatie hiervoor is duidelijk: *Etant donné les attaches politiques de celui-ci avec l'ancien gouvernement* (Note pour le Baron Van Zuylen. Zie ook onderhoud met Patemotte, 8 december 1939, in ARCHIEF MINISTERIE VAN BUITENLANDSE ZAKEN (voortaan afgekort ABZ), 11.392/3).

koerszwenking te overtuigen spaarde hij het oude regime geen kritiek: «Eén van de oorzaken van de huidige stand van zaken is de afwezigheid van enige inspraak van grote delen van de bevolking, in het bijzonder de boeren en de arbeiders in het lot van onze Staat. De toekomst van Polen mag niet steunen op een elite, maar op zij die de natie kiezen»²¹. De socialist Stanczyk, die zelf een oud-mijnwerker was, had ook meer begrip dan zijn voorgangers voor de problemen van de Poolse mijnwerkers in België en hij beloofde zijn steun om een aantal misstanden aan te pakken.

B. De mobilizatie voor het Poolse leger in België

1. DE MOBILIZATIE VAN DE ALLEENSTAANDE POLEN

De Poolse migranten in België werden in oktober 1939 opgeroepen om het Poolse leger in Frankrijk te vervoegen²². De meeste Poolse organisaties hadden reeds vóór deze officiële oproep spontaan lijsten met vrijwilligers opgesteld²³. De rekrutering van de Poolse burgers in België en Luxemburg was evenwel heel wat gekompliceerder dan in het geallieerde Frankrijk. Een eerste onderscheid was de afwezigheid in België van enige registratie van de Polen. Terwijl in Frankrijk alle Polen werden geregistreerd ten behoeve van de Poolse militaire autoriteiten, was dit in België niet het geval. Een poging werd ondernomen om via de gemeentelijke administratie een exhaustieve lijst te verkrijgen van de in België verblijvende Polen. Diverse gemeenten werden aangeschreven²⁴. De medewerking van de gemeenten was evenwel beperkt. Meestal moest de ambassade zich steunen op de onvolledige adressenlijsten die door de Poolse organisaties werden opgemaakt. Deze organisaties werden ook betrokken bij het organiseren van de mobilizatie. Zij beschikten immers over de nodige infrastructuur om de Poolse migranten verspreid over de diverse mijnbekkens van België te bereiken. Vooral de scoutsbeweging onderscheidde zich in een actief ondersteunen van de mobilizatie²⁵.

Een eerste fase van mobilizatie richtte zich tot de vrijgezellen tussen 20 en 35 jaar. Deze groep telde, volgens de konsulaire statistieken, 2.474 personen. Aan al deze potentiële soldaten werd een aangetekend oproepingsbevel op naam gestuurd, waarin vermeld werd dat ze zich moesten melden voor een medisch onderzoek in het konsulaat te Brussel.

21 Narodowiec, 26 november 1939.

22 *Nach einer schilderung der Lage Polens und der heldenhaftigen Kämpfer, der mit Hilfe Frankreichs und Englands weitergeführt werden soll, rief er [de Poolse konsul uit Brussel op een vergadering in Luik, 30 oktober] die männliche Bevölkerung zum Waffendienst auf und machte es den Männern zur Pflicht, sich sofort und ausnahmslos als Freiwillige zu melden und sich nach Frankreich zu begeben* (L. aan Duitse konsul in Luik, 4 oktober 1939, in CENTRUM VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE TWEDE WERELDOORLOG, Brussel, Mikrofilm Auswärtiges Amt Bonn 13/33 (voortaan afgekort NCWO II/AAB).

23 Narodowiec, 17 september 1939.

24 POLITIEARCHIEF QUAREGNON, Police, copie des lettres, oktober 1939.

25 Interview Edouard P., augustus 1986, Brussel.

Slechts 1.535 personen kwamen hiervoor tussen 2 oktober en 8 november opdagen. Meer dan een kwart liet dus verstek gaan ²⁶.

Het niet naleven van het oproepingsbevel kon in geen enkele mate gesanktioneerd worden. In eerste instantie werd wel gepoogd om de oproeping de indruk van een effectieve verplichting te geven: «Het was bijna verplicht, die niet gaan, zullen hun nationaliteit kwijt zijn. Er zijn veel gegaan, naar Frankrijk» ²⁷. Sommige Polen die geloofden in het dwangmatig karakter van de mobilizatie zochten naar een effectieve bescherming, het gehuwd zijn was er zo een: «In september 1939 zijn de Lojketet toen snel getrouwd, want de getrouwden die moesten niet naar Frankrijk» ²⁸. Anderen namen inlichtingen bij de Belgische overheid of zelfs in het Duitse konsulaat: *Je me suis rendu au consulat Allemand à Bruxelles pour avoir des renseignements au sujet des ordres de rejoindre que les polonais reçoivent du 'Consulat Polonais'. D'après ce que j'ai appris, nous ne sommes pas obligés de répondre à ces ordres car le Gouvernement polonais n'existe plus* ²⁹. «Onze situatie wordt bemoeilijkt door de verschillende pogingen van onze migranten zelf om de mobilizatieactie aan te klagen, teneinde zich op deze manier van het leger te onttrekken» ³⁰.

Vrij snel werd voor de migranten duidelijk dat van dwangmaatregelen geen sprake is. Enkel een morele veroordeling door de Poolse kolonie was mogelijk. Een mobilizatiebevel voor de jaargang 1921 werd eind 1939 niet meer opportuun geacht. Het grootste gedeelte van hen had zich toch al vrijwillig gemeld en een oproepingsbevel, zonder enige sanktie, zou niet veel meer soldaten opleveren ³¹.

26 202 oproepingsbrieven bereikten de bestemmingen niet: 31 personen hadden België verlaten, 18 waren tijdelijk niet aanwezig en 153 waren verhuisd. 44 personen weigerden expliciet te verschijnen en 693 gaven geen reactie op de oproep. Later kwamen dan nog reacties in de zin van adressen die verkeerd waren en brieven met verantwoording van de afwezigheid. In feite ging het om 600 (26 procent) die zich effectief onttrokken aan de legerdienst (Brussels konsulaat aan Poolse regering in Angers, 18 januari 1940, in AAN, POB, 24).

27 Interview Eugeniusz S., 12 maart 1989, Wrocław, 28 september, Vottemn. *In einem Auto kamen einige Herren, angeblich der Polnische Konsul aus Brüssel und ein polnische General. Sämtliche Polen wurden aufgefordert, sich bis zu 45 Jahren der polnischen Legion in Frankreich zu stellen. Diese Herren sagten den anwesenden Polen, dass Präsident Moscicki ein Schreiben an den König von Belgien gerichtet hat und in dem diesen die Zusicherung erteilt worden sei, dass alle Polen, welche dieser Aufforderung nicht Folge leisten, sofort ins Gefängnis abgeführt würden.* (A.S., Préalle-Herstal aan Duitse konsul in Luik, s.d., in NCWO II/AAB-film 13/33).

28 Interview K., 12 januari 1991, Tertre.

29 *Rapport du 13.10.1939* [POLITIEARCHIEF CHAPPELLE-LEZ-HERLAÏMONT, Police, copies des lettres] — *Auf Volksdeutsche im Kohlenrevier wird von Seite Polens gewisser Druck ausgeübt, Stellungsbefehlen nach zu kommen. Bei Anfrage auf Botschaft ist Volksdeutschen geraten worden, keinesfalls Aufforderungen zu entsprechen* (Telegram Bergen, 6 oktober 1939, in NCWO II/AAB, film 13/33).

30 Poolse konsul aan Stronski, Poolse vice-premier, 12 oktober 1939 (AAN, POB, 24).

31 Brussels konsulaat aan MSZ, Angers, 17 januari 1940 (AAN, POB, 24).

De afwezigheid van enige effectieve dwang maakte dat de volgens Poolse schattingen 12.000 Joden van Poolse nationaliteit in België niet werden opgeroepen voor de legerdienst. Hen oproepen «zou waarschijnlijk tot de grote tevredenheid zijn van de weinig talrijke enkelingen van patriotische (sic) gezindheid, welke vandaag gekwefst zijn door het over het hoofd zien van de Joden... Maar het zou terzelfdertijd een groot aantal deserties uitlokken, die praktisch moeilijk zouden te bestraffen zijn ... en welke door het uitblijven van elke reactie een demoraliserende invloed zou uitoefenen»³².

Na de medische keuring bleven er van de 1.535 kandidaten nog slechts 935 over die in aanmerking kwamen voor legerdienst. Het harde mijnberoep had immers zijn tol gevraagd aan de Poolse migrantengemeenschap. Ongehuwd betekende immers niet dat men geen gezinslast had. Vele ongehuwde jongeren waren reeds kostwinners, daar hun vader hetzij invalide, hetzij overleden was³³. De Polen die reeds jaren in de mijn werkten waren in zo'n slechte gezondheidstoestand dat ze niet meer in aanmerking kwamen voor de militaire dienst. Een uitbreiding van de leeftijdskategorieën die voor mobilizatie in aanmerking kwamen werd dan ook niet doorgevoerd: «De leeftijdsgroep boven de 40 kan reeds voor meer dan 50 procent als ongeschikt beschouwd worden. De mijnarbeid heeft hun hart en longen in die zin aangetast dat ze medisch niet meer geschikt zijn voor de militaire dienst»³⁴. Uiteindelijk vertrokken 930 man naar Coëtquidan³⁵. Vooral familiale en medische redenen maakten dat velen vrijgesteld werden.

Onder de rekruten zijn de leden van de Poolse jeugdorganisaties oververtegenwoordigd: «Zeer veel Polen uit Eisden zijn niet naar Frankrijk gegaan. Uit Eisden vertrokken 2 groepen, een groep van 14 jongens van 19 jaar en jonger en 17 tot 18 man die ouder waren. Van de ZHP zijn ze bijna allemaal gegaan, ik was daar leider van, ook zijn er een 4 tot 5 van de Sokol vertrokken»³⁶. Alhoewel tijdens de jaren dertig een hevige concurrentiestrijd om de adolescenten was gevoerd tussen de «schutters» (*Strzelec*, een door het kolonelsregime gesteunde jeugdorganisatie en de

32 Konsulaat aan MSZ, Angers, 17 januari 1940 (AAN, POB, 24).

33 Jan C. was reeds op zijn veertiende kostwinner. Zijn vader was immers in de mijn omgekomen. In oktober 1939 werd hij opgeroepen voor de militaire dienst. In het konsulaat te Brussel werd hij medisch goedgekeurd. Toen evenwel bleek dat men geen financiële garanties kon bieden aan zijn moeder bleef hij in België (Interview Jan C., 18 maart 1989, Nowa Rudal). «Er waren er die niet gingen, ondermeer celibatairen die in feite samenleefden met een vrouw, maar die niet gehuwd waren en zij die een vrouw in Polen hadden» (Interview Edouard P., 8 augustus 1986, Brussel).

34 Slechts de jaargangen 1894-1920 werden opgeroepen. De instructie van het ministerie van Defensie dat de mobilizatie moest uitgebreid worden tot de jaargang 1889 werd door de Poolse konsul niet volledig uitgevoerd. Van de jaargangen 1889-1893 zouden er volgens hem slechts enkele tientallen geschikt worden gevonden voor legerdienst (Brussels konsulaat aan MSZ, Angers, 17 januari 1940, in AAN, POB, 24).

35 Slechts vijf lieten zich niet zien op het vertrekpunt.

36 Interview Josef B., 21 augustus 1990, Eisden. Voor Winterslag, interview Georges C., 13 maart 1990, Meeuwen. Voor Waterschei, Stanisława C., 13 maart 1990, Meeuwen.

meer door de Kerk gesteunde Sokol en scouts, was daar nu niets meer van te merken: «Bijna alle jongeren hebben op de revers van hun jas een schild van een vereniging, getuigend van hun lidmaatschap van Sokol, Strzelec of scouts»³⁷.

Voor Poolse kolonies met een sterk ontwikkeld nationalistisch verenigingsleven spoorden hun jongeren effectief aan tot het vertrek naar Frankrijk. De Poolse kolonie van Winterslag, van wie velen in de jaren 1920 uit het Ruhrgebied waren gekomen, zond heel wat vrijwilligers naar Frankrijk. Deze Poolse adolescenten waren veelal derde tot zelfs vierde generatie migranten en kenden nauwelijks Polen. Hun Poolse taal was sterk beïnvloed door het Duits en het Nederlands, maar tot verdediging van hun «vaderland» sloten ze zich aan bij het Poolse leger in Frankrijk. Bij hun vertrek werden ze tot het station begeleid door het plaatselijke Poolse orkest en de gehele kolonie³⁸. Het waren evenwel niet alleen de arbeiders die naar Frankrijk vertrokken. Ook de meeste ambtenaren van het Poolse konsulaat en een aantal van de onderwijzers namen dienst³⁹. «Elke poging om agitatie te voeren rond het thema van de geprivilegieerde ambtenaren, die de vrijwilligers naar het leger zenden en zelf achter hun bureau blijven, werd ingetoomd door hun verdienste, in het bijzonder daar zelfs ambtenaren vertrokken die niet vielen binnen de rekruteringscategorieën. De noodzaak tot afslanken van de ambassade is door het vrijwillige vertrek van heel wat ambtenaren niet gepaard moeten gaan met ontslagen»⁴⁰.

Een groep die afzijdig bleef van deze hele aktie was de kleine groep Polen, gekoncentreerd in het Luikse, die sympatizeerden met de KP. De nieuwe partijlijn na het Sovjet-Duits niet-aanvalspakt en de daaropvolgende bezetting van Polen door de Duitsers en de Sovjetrussen maakte het engagement in het Poolse leger in ballingschap een onmogelijke zaak voor Moskou-getrouwen⁴¹. De uitgestoken hand van de democratische regering Sikorski veranderde daar niets aan⁴².

De interpretatie van het engagement in het Poolse leger als een ideologische keuze doet evenwel afbreuk aan de complexe historische realiteit. Het was niet enkel de vaderlandslievendheid die aanzette tot het zich melden voor de militaire dienst. De persoonlijke ingesteldheid en de

37 Narodowiec, 14 oktober 1939.

38 Interview C. Georges, 13 maart 1990, Meeuwen. *Il connaissait 4 célibataires de Tames qui sont partis pour la France, les gens disaient: 'C'est leur devoir, bravo'* (Interview Stefan K., 30 maart 1989, Warschau).

39 Interview Kaczmarek, 12 januari 1991, Tetre.

40 Ambassade aan MSZ, 18 januari 1940 (AAN, POB, 24 — Narodowiec, 18 januari 1940).

41 Bij ons onderzoek naar de Poolse vrijwilligers in de Internationale Brigaden hebben we slechts 2 oud-Spanje strijders kunnen ontdekken die bij hun terugkeer in België het Poolse leger in Frankrijk vervoegden. Het gaat hierbij ook om 2 personen die niet direkt in de kommunistische familie thuishoorden (F. CAESTECKER en R. VAN DOORSLAER, «Poolse vrijwilligers uit België in de Internationale Brigaden», in *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, XVII, p. 215-241).

42 Narodowiec, 17 september 1939.

toekomstplannen hadden ook invloed op de konkrete beslissing. De meeste Polen werkten in de mijnen, dit maakte hun leven in België geen paradijs. Het ruilen van het mijnfront voor het oorlogsfront leek misschien toch geen zo grote stap: «Ik heb voor militair nooit geen lust gehad. De anderen gingen vechten voor Polen. Het was vrijwillig, voor het vaderland. Jongens hebben het zo gezegd: in de koolmijn was ook zwaar werk, moet ik hier in de koolmijn werken dan ga ik liever soldaat. De Polen waren niet tevreden in de koolmijnen, het was heel zwaar werk. We hadden geen andere weg, we moesten in de koolmijn werken»⁴³. Anderen die aan de mijn dachten te ontsnappen wilden hun plannen niet laten dwarsbomen door een militair avontuur: «Ik was leider bij de scouts, maar ik studeerde aan het kollege en mijn vader en ook de direkteur van de school zeiden: 'Jij blijft verder studeren'. Mijn vader, die mijnwerker was had veel moeite gedaan opdat ik zou studeren. Ik ben dan ook niet naar Frankrijk gegaan»⁴⁴.

In het totaal vertrokken in 1939 1.042 vrijwilligers naar Frankrijk. De grote helft (meer dan 600) vertrok reeds in de eerste helft van oktober⁴⁵. Naast zij die een mobilisatiebevel hadden gekregen, waren er nog een honderdtal Joden van Poolse nationaliteit die zich vrijwillig gemeld hadden⁴⁶. Ook een paar gehuwden hadden zich laten inlijven in het Poolse leger. De Poolse autoriteiten in Brussel zijn niet ontevreden met het resultaat. «Wanneer we in overweging nemen dat de rekrut zich in een neutraal land bevindt, zonder dat we over enige uitvoerende macht beschikken, dat we af te rekenen hebben met een vijandige anti-propaganda en tenslotte met het ongenoegen van de werkgevers, daar zij met het vertrek van een rekrut een arbeidskracht verliezen, kunnen we het resultaat met tevredenheid beschouwen»⁴⁷.

2. DE SOLLICITATIE VAN DUITSE ZIJDE

Ondertussen was vanuit het Duitse konsulaat een intensieve campagne opgezet naar de Poolse kolonie toe. De Duitse autoriteiten konden hierbij rekenen op sympatizanten binnen het Poolse migrantenmilieu. Binnen de Poolse kolonie hadden immers niet alle Westfalen Duitsland verlaten met anti-Duitse gevoelens. Hun langdurig verblijf in Duitsland had soms hartelijke banden met dit land gecreëerd, maar om economische redenen hadden ze verder hun geluk moeten gaan zoeken. Deze migranten beschouwden Duitsland eerder dan Polen of België als hun vaderland. In Limburg waren

43 Interview Eugeniusz S., 12 maart 1989, Wrocław.

44 Interview Ludwig M., 13 september 1990, Genk.

45 Konsulaat aan MSZ, 18 januari 1939, Angers (AAN, POB, 24). Transporten vertrokken op 2 oktober (130 vrijwilligers), 4 oktober en 11 november, samen 600 personen. Treinen vertrokken daarna op 22 oktober, 8 november en 13 december.

46 Het gaat hierbij hoogstwaarschijnlijk om Joden verenigd in Pools-patriottische verenigingen zoals de *Union des Juifs Polonais* en de Vereniging van Joden, deelnemers aan de strijd voor de onafhankelijkheid van Polen.

47 Brussels konsulaat aan Poolse regering in Parijs, 18 november 1939 (AAN, POB, 24).

een aantal van deze Westfalen zelfs georganiseerd in een afdeling van het Duitse *Arbeitsfront*⁴⁸. Het lidmaatschap van het DAF bood ook een aantal financiële voordelen. Vooral de regeling van een Duits pensioen, waarvoor heel wat Westfalen bijdragen hadden betaald, was een niet te onderschatten lokaas⁴⁹.

De agitatie vanuit nazi-zijde naar de Poolse kolonie toe mikte in de eerste plaats op de desertie van de Poolse rekruten. Het ontcrachten van het dwingende karakter van de oproepingsbrief van het Poolse konsulaat werd als eerste taak aanzien. De ambities gingen evenwel verder. De Polen werden opgeroepen om naar hun bezette vaderland terug te keren⁵⁰. In België had deze oproep slechts een matig succes. Slechts een veertigtal personen, vooral uit Limburg vertrokken terug naar Polen⁵¹. In Luxemburg was het entoesiasme onder de Poolse migranten om terug naar Polen te gaan wel aanzienlijk. Deze arbeiders waren in de lente van 1938 gerekruteerd voor landarbeid in Luxemburg. Zij hadden hun familie moeten achterlaten in Polen. In de onmogelijkheid om nog verder geld naar hun familie te sturen of zelfs contact te houden met hun familie, maakte dat velen beslisten om terug te keren naar Polen. Ook waren een aantal onder hen werkloos, daar hun éénjarig kontrakt afgelopen was en niet verlengd werd⁵².

De Poolse autoriteiten poogden deze reëmigratie tegen te werken. Onverrichterzake deden ze beroep op de Belgische en Luxemburgse autoriteiten om deze rekruteringen te verbieden⁵³. De Poolse ambassadeur richtte dan een schrijven aan de Polen in België en Luxemburg om niet in te gaan op het Duitse aanbod: «Wat is de belofte waard van een Duitser? Vergeet maar dat jullie terug kunnen gaan naar het vaderland en jullie familie, wat jullie te wachten staat is ergens dwangarbeid verrichten... Geloof niet, landgenoten in de beloften van betaalde agenten, of zelfs niet in de brieven die jullie ontvangen van jullie familie uit Polen. Deze brieven zijn geschreven onder druk. Herinner jullie, dat in de aktuele toestand het

48 Interview Jan C., maart 1989, Nowa Ruda.

49 Konsulaat aan MSZ, 12 mei 1939 (AAN, MSZ, 10.382).

50 Militaire attaché van de Franse ambassade aan Moscicki, 12 oktober 1939 (AAN, POB, 24). Een gratis treinsbiljet tot een station in Duitsland, samen met een kleine financiële tegemoetkoming werd door de Duitse ambassade verstrekt aan de vertreklustigen. Een aantal kreeg een visum in hun Poolse paspoort, terwijl anderen afstand deden van hun nationaliteit en een Duits paspoort kregen (Brussels konsulaat aan Poolse regering in Parijs, 18 november 1939, in AAN, POB, 24).

51 Brussels konsulaat aan Poolse regering in Parijs, 26 november 1939 (AAN, POB, 24).

52 Id., 18 november 1939 (AAN, POB, 24).

53 «We kunnen in geen enkele mate rekenen op de steun van de plaatselijke autoriteiten. Volgens hen is het maken van propaganda voor vertrek naar Duitsland geen schending van de neutraliteit, voor zover de beslissing tot vertrek volledig vrij blijft. Indien er wel sprake is van dwang moet deze bewezen worden door tenminste 2 getuigen. Dit standpunt is niet in de minste mate een uitdrukking van het gebrek aan sympathie voor onze zaak, maar spruit voort uit hun vrees om de Duitsers een alibi te geven» (Brussels konsulaat aan Poolse regering in Parijs, 18 november 1939, in AAN, POB, 24).

vertrek naar Duitsland verraad zou zijn van het vaderland en dat jullie jezelf zouden verkopen voor slavernij»⁵⁴.

Deze waarschuwing miste zijn effect niet. Zelfs de werkloze Polen in Luxemburg waagden het niet meer om de terugreis aan te vatten: *Diese Drohung hat entscheidend seine Wirkung nicht verfehlt. Die arbeitslosen polnischen Staatsangehörige wagen nicht, die Heimfahrt anzutreten, sie halten sich, da sie keine andere Unterkunft haben, auf den Bahnhöfen in Luxemburg auf*⁵⁵.

De Poolse autoriteiten boden de Polen in Luxemburg verscheidene alternatieven aan: Het Poolse leger of de tewerkstelling in Frankrijk of België⁵⁶.

3. DE KONFRONTATIE MET DE BELGISCHE BELANGEN

De gewijzigde politieke en militaire realiteit van Polen en haar reperkusies op de Poolse gemeenschap in België bezorgde de Belgische autoriteiten duidelijk kopzorgen. De Belgische neutraliteit maakte het uitwerken van een strategie niet eenvoudig. Reeds de ontheffing uit zijn ambassadeursambt in Brussel van de zoon van president Moscicki stelde de Belgische regering voor het probleem een plaatsvervanger te aanvaarden, wat een expliciete erkenning zou inhouden van de Poolse regering in ballingschap. Dat zou natuurlijk niet stroken met de neutraliteitspolitiek van België. De relaties met de regering Sikorski waren, als gevolg van de officiële neutraliteitspolitiek dan ook minimaal⁵⁷.

De rekrutering in België voor het Poolse leger in Frankrijk kon binnen een geloofwaardige neutraliteitspolitiek niet getolereerd worden, desondanks is de houding van de Belgische overheid in aanvang liberaal

54 Dit rondschrjven werd via de Poolse organisaties verdeeld onder 670 gezinshoofden in België en Luxemburg (Waarschuwing aan de Poolse burgers van het Brussels konsulaat, november 1939, in AAN, POB, 24).

55 Duitse ambassade in Luxemburg aan Gestapo-Berlin, 11 november 1939 (NCWO II/AAB 31/33, 373435-6).

56 De Poolse konsul in Brussel had de werkloze Polen in Luxemburg ook beloofd om een nieuw arbeidskontrakt voor 1 jaar voor hen te verkrijgen, desnoods in Frankrijk (Brussels konsulaat aan Poolse regering in Parijs, 18 november 1939, in AAN, POB, 24). Aanvraag voor toelating tot tewerkstelling van 32 Poolse mijnwerkers uit Luxemburg voor Fontaine-l'Évêque (21) en Marihay (11). Nota 1ste bureau, s.d. [november 1939] in AMJ, 30 33 09/1. Zie ook *Le Peuple*, 2 november 1939.

57 Er werd bij de Polen, weliswaar officieus, aangedrongen om de benoeming van een nieuwe ambassadeur uit te stellen. De regering Sikorski leek daar alle begrip voor te hebben. De Belgische regering stelde de vervanging van Moscicki dan ook uit (Nemey aan Spaak, 16 april 1940). De handelsattaché van de Poolse ambassade, Litwinski, nam tot het uitbreken van de oorlog informeel de funktie van ambassadeur waar. Een analoog probleem van vervanging van de diplomatieke vertegenwoordiger had zich in Zwitserland gesteld. *Chancelier était fort irrité de cette information et qui si agrément était donné, il envisageait de rappeler Ministre Allemagne de Berne* (Davignon aan Spaak, 6 mei 1940, in ABZ, 11.392/3).

«Artikel 12 van het koninklijk dekreet betreffende de neutraliteit stelt duidelijk dat om het even welke rekrutering in België verboden is. In feite heb ik me tot nu toe in de praktijk kunnen verzekeren van de welwillende neutraliteit van de Belgische administratieve autoriteiten», aldus de Poolse konsul. «Ieder moment kan de Belgische overheid echter gedwongen worden om, onder invloed van ons vijandig gezinde politieke krachten (de Belgische economische kringen, maar vooral de vertegenwoordigers van Duitsland) nog verder het verbreken van het K.B. door de vingers te kijken... Ik kreeg reeds een paar private raadgevingen van mijn genegen zijnde koninklijke prokuratoren, welke mij waarschuwdan dat mijn aktie duidelijk de geldende wetten verbreekt en dat mij belangrijke gerechtelijke konsekwenties dreigen»⁵⁸.

De rekruteringen riepen niet alleen diplomatieke bezwaren op. Economische belangen waren ook bedreigd door deze plotse aandacht voor de Poolse kolonie. Het verdwijnen van de Poolse mijnwerkers zou ernstige problemen geven voor de kolenbevoorrading⁵⁹. De Belgische overheid zocht een overeenkomst met de Poolse en Franse autoriteiten om te vermijden dat deze waardevolle arbeidskrachten het land zouden verlaten. Van Belgische zijde werd gedacht het vertrek van de Poolse arbeiders naar Frankrijk te vermijden door tijdens de Frans-Belgische economische onderhandelingen de volgende clause voor te stellen: «De Belgische overheid zal de aangegane verplichting tegenover Frankrijk...voor de levering van 6 miljoen ton steenkool nagaan, onder voorwaarde dat van Poolse en Franse zijde geen enkele poging zou ondernomen worden om Poolse arbeiders in België aan te trekken naar Frankrijk, hetzij voor het Poolse leger, hetzij voor de industrie»⁶⁰. Blijkbaar heeft dit idee niets konkreet opgeleverd.

Het mijnpatronaat onderhandelde direkt met de Poolse konsulaire autoriteiten om de schade zoveel mogelijk te beperken⁶¹. Zij verzekerden de Poolse autoriteiten dat de Poolse arbeiders bij een eventuele Duitse aanval geëvacueerd zouden worden⁶². Het mijnpatronaat kon het vertrek

58 Poolse konsul aan Stronski, Poolse vice-premier, 12 oktober 1939 (AAN, POB, 24).

59 M. Auguste Balthazar, ministre du Travail, a signalé à l'attention du gouvernement la question de la main-d'oeuvre. Il y a environ dix mille houilleurs polonais en Belgique, occupés principalement dans les puits du Limbourg. La plupart d'entre eux viennent de recevoir un ordre de rejoindre l'armée polonaise en voie de constitution en France. Leur départ massif va provoquer des vides énormes dans la main-d'oeuvre nécessaire à l'exploitation des puits belges (Province, 8 oktober 1939).

60 Dit werd te berde gebracht door Delattre tijdens een onderhoud met de Poolse Minister Stanczyk op 21 oktober 1939 (Nota, AAN, POB, 9).

61 M. Seutin propose de faire démarche au Consulat de Pologne pour pouvoir conserver son personnel polonais, principalement ceux déchargés des obligations militaires (Association Charbonnière de Campine, 6 september 1939, voortaan afgekort ACC).

62 M. Orban propose de tranquilliser les autorités intéressées en signalant que ces ouvriers étrangers et leur famille seront évacués à temps en cas de nécessité. (ACC, 24 januari 1940, 13 en 27 december 1939).

van de Poolse arbeiders niet verhinderen, maar hoopte op een minnelijke schikking met de Poolse autoriteiten. Het Poolse konsulaat beloofde om, althans tijdelijk, slechts 600 Polen op te roepen voor Frankrijk⁶³. Het vertrek van de Polen verliep dan ook niet zo massaal als oorspronkelijk gevreesd werd. Het mijnpatronaat tolereerde deze beperkte uittocht. Maar zij wees erop dat de dreiging van een massale uittocht van de vreemde mijnwerkers niet geweken was⁶⁴. «De mijnfederatie met wie ik voor het rekruteren van de alleenstaande arbeiders een soort gentleman's-agreement heb afgesloten is erg verontrust door onze mobilizatieactie», aldus de Poolse konsul. «Zij vrezen hun beste arbeiders te verliezen. Ze proberen onze actie tegen te werken, momenteel doen ze dat nog in alle stilte. De mijnen verhinderen het vertrek van de arbeiders niet en op een loyale wijze worden de aan hen verschuldigde bedragen uitbetaald. Anderzijds voeren ze wel een geheime propaganda-actie, door de verliezen aan vreemde arbeiders in de Belgische industrie als gevolg van de rekruteringen van Polen voor het Poolse leger op te blazen. Deze actie heeft zonder twijfel tot doel het terrein klaar te maken voor een officieel optreden of op het juiste moment druk uit te oefenen op de autoriteiten om ons de verdere rekrutering en transporten onmogelijk te maken»⁶⁵.

Vanuit Duitse zijde wordt de situatie minder genuanceerd beoordeeld: *Die Zulassung einer solchen Werbetätigkeit ist neutralitätswidrig, da es sich dabei nicht um Einziehung für den Heeresdienst in Heimatstaat der Betreffenden handelt, gegen die Einwendungen nicht erhoben werden könnten, sondern um Werbungen zur Verstärkung der französischen Wehrmacht durch nichtfranzösische Staatsangehörige*⁶⁶.

Op basis van informatie verkregen via informanten diende de Duitse ambassade een officieel protest in bij het Belgische ministerie van Buitenlandse Zaken, een protest op basis van een vermeende schending van de Belgische neutraliteit. Daarenboven zou, volgens het Duitse protest de indiensttreding allesbehalve vrijwillig zijn, daar de mijsdirecties hun Poolse arbeiders die weigerden om zich in te lijven in het Poolse leger in Frankrijk

63 Des démarches ont été faites, au surplus, pour que le régime appliqué en France aux Polonais, soit étendu à la Belgique, c'est-à-dire qu'il soit admis que les citoyens polonais puissent être maintenus à travailler dans les mines belges bien qu'étant sous le coup d'un ordre de rappel sous les armes (Bulletin de l'Association Houillère du Couchant de Mons, 6 en 13 oktober 1939 — Comité Fédéchar, 13 oktober 1939).

64 Jusqu'ici, les mineurs polonais qui ont quitté la Belgique ne sont que quelques centaines. Mais nul ne peut prévoir où s'arrêtera leur exode. De nombreux Hongrois, d'autre part, regagnent leur patrie. Quant aux Tchèques, subissant la pression des agents de l'Allemagne en Belgique, on en compte déjà beaucoup qui sont partis, outre-Rhin, travailler dans les mines (Le Soir, 10 oktober 1939).

65 Poolse konsul aan Stronski, Poolse vice-premier, 12 oktober 1939 (AAN, POB, 24).

66 Werbung für die polnische Legion in Belgien (NCWO II/AAB, 215812).

direkt ontsloegen ⁶⁷. De beschuldiging aan het adres van de mijnindirecties bleek natuurlijk van elke grond ontbloom ⁶⁸.

4. HET REKRUTEREN VAN DE GEHUWDE POLEN IN BELGIË (JANUARI 1940-MEI 1940)

Het rekruteren van gehuwden werd tot nu toe uitgesteld. Het niet beschikken over fondsen voor het onderhouden van de familieleden stelde immers een probleem ⁶⁹. Daarenboven zouden de achtergebleven Poolse familieleden, als gevolg van het vertrek van de kostwinner, dakloos worden. De huizen, waarin de Poolse gezinnen leefden waren immers veelal eigendom van de mijn. De mijnen verhuurden enkel en alleen aan hun werknemers, het verlaten van het bedrijf betekende ook het ontruimen van de woning. De praktische oplossing die de Poolse autoriteiten in januari 1940 uitwerkten was het volledige gezin naar Frankrijk over te brengen en de kostwinner daar een arbeidsplaats te bezorgen. Na een paar maanden kon men hem dan eventueel oproepen tot het vervoegen van het leger ⁷⁰. Volgens het Poolse konsulaat zou dit het aantal rekruten met 5.000 doen toemen ⁷¹.

Ook economisch-strategische overwegingen speelden een rol in deze beslissing. De bondgenoot Frankrijk had immers een grote nood aan arbeidskrachten. Ook het afstraffen van de Belgische onafhankelijkheidspolitiek speelde een rol: «Alhoewel België geen kolen levert aan Duitsland, exporteert dit wel een hele reeks industriële produkten naar Duitsland en bij een Duitse bezetting van België zou de bezetter gebruik kunnen maken van deze waardevolle arbeiders» ⁷².

67 Duits konsulaat in Luik aan AAB, 4 oktober 1939 (NCWO II/AAB 13/33). *Die Reichsregierung erachtet jede amtliche Massnahme, die geeignet ist, den Eintritt von polnischen Staatsangehörigen in eine unter französischer oder englischer Führung stehende Armee zu fördern, als mit den Neutralitätspflichten nicht vereinbar. Insbesondere sieht die Botschaft die Tätigkeit der Fédération des Associations Charbonnières als unzulässig an* (Verbalnote, 25 oktober 1939, in ARA, Fonds mijnadministratie, roos, C, 2, 5/2).

68 *Le Président interpelle chaque charbonnage en particulier et tous certifient que rien n'a été fait pour favoriser le départ des polonais d'autant plus que c'était contraire à leurs intérêts. Chaque charbonnage regrette tout départ du personnel, particulièrement en ces moments où ils en ont tant besoin* (ACC, 17 november 1939. Zie ook Association Charbonnière de Charleroi et de Basse Sambre, 17 november 1939, Bois du Luc, 186, voortaan afgekort ACCBS).

69 Brussels konsulaat aan Poolse regering in Parijs, 18 november 1939 (AAN, POB, 24).

70 Pools konsulaat aan MSZ, 19 januari 1939 (AAN, POB, 24). «Een aantal (Polen uit Nederland) vertrok naar Frankrijk om te vechten in het Poolse leger. Wilde je ginds een huis krijgen, dan moest je eerst 3 maanden in de Franse mijnen werken. Dat was ik ook van plan en daarna zou ik bij het Poolse leger gaan» (P. BRASSE en W. VAN SCHELVEN, *Assimilatie van vooroorlogse migranten in Heerlen*, 1980, Den Haag, p. 66-67).

71 Pools konsulaat te Brussel aan MSZ, 19 januari 1940 (AAN, POB, 24).

72 Pools konsulaat aan Stronski, 12 oktober 1940 (AAN, POB, 24).

Deze oplossing werd ontworpen in overleg met de Franse mijnfederatie tijdens een vergadering op 28 december 1939. Het grote gebrek aan arbeidskrachten in de Franse mijnen maakte dat het Franse mijnpatronaat bereid was tot het dragen van de reiskosten, niet alleen voor de mijnwerker en zijn familie, maar ook voor het overbrengen van hun volledige huisraad. De mijnwerkers werd een arbeidskontraat van één jaar aangeboden. Teneinde de Belgische overheid niet voor het hoofd te stoten wilde men het vertrek naar de Franse mijn als een spontane migratiebeweging voorstellen. Zogezegd onafhankelijke ronselaars zouden Poolse mijnwerkers rekruteren voor de Belgische mijnen⁷³. De verhuisoperatie zou ook geen massaal karakter hebben, maar in kleine eenheden van 4 tot 5 gezinnen gebeuren⁷⁴. Het plan voorzag in de verhuizing van die Polen, die loyaal stonden tegenover het nieuwe regime, waarbij in de eerste plaats zij die het dichtst bij de Duitse grens woonden, in aanmerking kwamen. Men overwoog ongeveer 30 procent van de Polen in de Limburgse en Luikse kolonies en 15 procent van de Polen in de mijnbekkens van Charleroi en de Borinage naar Frankrijk te brengen⁷⁵. Eind januari vertrokken de eerste Poolse families naar Frankrijk⁷⁶.

De beslissing om naar Frankrijk te vertrekken was voor vele Poolse migranten die al jaren in België leefden en werkten niet zo eenvoudig. Het onthaal in Frankrijk was, gezien het grote arbeidstekort, hartelijk: «Na mijn aankomst in Frankrijk zie ik dat alles wat ze zeggen over Frankrijk niet waar is. Ik verkreeg onmiddellijk werk. Ik werk in een mijn in Lens. De woning die we hebben is heel goed. Het verhuizen van de meubels is goed afgelopen, ze hebben mij de onkosten terugbetaald. Voedsel is er hier voldoende. Ik zeg jullie eerlijk dat ik me hier heel wat veiliger voel, het leven loopt hier zijn normale gang»⁷⁷. In de loop van de maand februari verlieten zo een paar honderd Poolse mijnwerkers België⁷⁸.

73 *Le Consulat, comme tel, ne favorise pas ces départs* (ACCBS, 31 januari 1940).

74 Pools konsulaat te Brussel aan Stronski, vice-premier, 12 november 1939 (AAN, POB, 24).

75 W. BIEGANSKI, *Wojsko Polskie we Francji 1939-1940*, Warszawa, 1967, p. 98. De auteur baseert zich hierbij op een archiefbundel in AAN, MSZ nl. Zespol O. Een bundel die brieven tussen het konsulaat te Brussel en de regering in Angers zou bevatten. Aan de hand van de nieuwe inventaris van AAN konden deze stukken echter niet teruggevonden worden.

76 *Nach Mitteilung des Stützpunktleiters in Eisden sollen in den nächste Tage 40 polnische Familien nach Frankreich übersiedeln. Die französischen Werben sollen ein Büro in Lüttich unterhalten* (Duitse ambassade aan Auswärtiges Amt, 27 januari 1940, in NCWO II/AAB).

77 *Narodowiec*, 13 april 1940.

78 41 Polen verlieten het bekken van Mons in februari, 1 uit het Centrumbekken, 53 uit Charleroi, 117 uit Luik en 87 uit het Kempische bekken (ACCBS, 28 februari 1940). In februari en maart zouden er zich 300 vrijwilligers uit België gemeld hebben voor het Poolse leger (Rapport van Szczewinski over Poolse emigratie in België, 21 januari 1944, in SIKORSKI-MUSEUM, Committee of Gen.T.-Piskor, kol.176/z).

5. DE BELANGEN VAN BELGIË IN GEVAAR, EEN KORDATE REAKTIE

Onmiddellijk was het mijnpatronaat gealarmeerd en poogde deze afvloeiing van zijn arbeidskrachten naar Frankrijk af te remmen⁷⁹. *Il y a une quinzaine de jours deux hommes que je n'ai pas identifié jusqu'à présent sont venus dans la colonie polonaise ... dont les ouvriers travaillent pour le compte des Charbonnages du Hainaut. Ils ont offert aux polonais des contrats de travail pour les charbonnages de Pas-de-Calais. J'ai aussitôt informé de ces faits la direction des charbonnages de Hainaut qui m'a prié de faire l'impossible pour retenir cette main-d'oeuvre*⁸⁰.

Deze keer was de reactie van het mijnpatronaat heel wat beslist. Bij het ministerie van Justitie en de Vreemdelingenpolitie werd herhaaldelijk geprotesteerd en de rekruteringsagenten werden nominaal aangeklaagd. *Nous vous demandons jusqu'à quel point est tolérable et régulier l'existence de tels centres de recrutement en Belgique et nous vous prions instamment, au moment où le Gouvernement fait des efforts énormes pour maintenir au travail dans les mines la plus forte population ouvrière possible et donner au pays le charbon dont il a besoin, de prendre toutes les mesures qui sont désirables pour éviter que des étrangers viennent nous priver d'une partie de notre main-d'oeuvre déjà bien adaptée à notre exploitation*⁸¹.

Drastische maatregelen werden geeist teneinde de vreemde mijnwerkers in de Belgische mijnen te houden. Het invoeren van een uitreisvisum werd door de mijnfederatie naar voor geschoven om de uittocht van haar Poolse arbeidskrachten tegen te houden, maar blijkbaar ging de overheid daar niet op in⁸². Natuurlijk protesteerde ook de Duitse ambassade in die periode opnieuw bij de Belgische overheid⁸³. De Belgische overheid kon de rekruteringsagenten niet vervolgen daar zij in geen enkele mate de wet overtraden. Maar er werd wel een onderzoek ingesteld: *M. le Directeur du 1er Bureau m'a informé de ce que la législation actuelle ne lui permettait pas d'empêcher l'exode des ouvriers étrangers à condition qu'ils se*

79 M. Allard signale le mouvement de départ de ces ouvriers, à l'initiative des autorités polonaises. M. Orban signale que le même mouvement va se produire chez les Tchèques (ACC, 24 januari 1940).

80 Et je me suis mis en rapport téléphonique avec le 1er Bureau de la Direction de la Sûreté Publique qui m'a fait part de ce qu'elle venait en effet de recevoir une protestation de l'Association Charbonnière de Belgique (Politiekommissaris Quaregnon, 19 februari 1940, in POLITIEARCHIEF QUAREGNON, Police, copie des lettres, p. 262).

81 Fédéchar aan Janson, 7 februari 1940 (ARCHIEF FEDECHAR).

82 ACCBS, 28 februari 1940.

83 Da nach dem Bericht eines Vertrauensmannes an die Leitung des Auslandsorganisation der NSDAP... das polnische Konsulat in Brüssel die gleiche Werbeaktion auf belgischen Boden durchführt, bitte ich, auch bei der dortiger Regierung dieserhalb vorstellig zu werden (Auswärtiges Amt aan Duitse ambassade, 8 februari 1940, in NCWO II/AAB, 373445).

*mettent en règle au point de vue passeports, mais a insisté sur ce qu'il y aurait lieu d'identifier les recruteurs de main d'oeuvre étrangère*⁸⁴.

Kort daarop besliste de Belgische overheid tot het internen van een aantal van deze Poolse rekruteringsagenten. Op basis van het KB van 28 september 1939 had de Openbare Veiligheid vrijwel onbeperkte macht over de vreemdelingen in België. De rechtspositie van de vreemdelingen was door dit KB volledig uitgehold. Zelfs vreemdelingen die de economie schaadden konden van hun vrijheid beroofd worden. De Poolse ambassade, die haar rol in deze rekruteringscampagne wilde verborgen houden, deed beroep op een bevriende Belgische senator om stappen te ondernemen om de vrijlating te verkrijgen van haar agenten. Bij de Openbare Veiligheid liet men duidelijk blijken dat men geen twijfel had over wie achter de schermen opereerde. De internering van de Poolse rekruteurs was een drukingsmiddel om tot een vergelijk te komen met de Poolse autoriteiten: *Monsieur Bekaert a justifié l'arrestation par le fait que cette initiative avait été prise par les autorités polonaises sans arrangement avec le Gouvernement belge, alors que celui-ci avait fait preuve d'assez de complaisance lors du départ d'un millier de volontaires. La thèse du Gouvernement belge serait que seul le départ individuel est permis, mais qu'il ne peut tolérer l'organisation d'un recrutement massif trop semblable à un recrutement militaire, et qui lui cause un préjudice à la fois au point de vue économique et au point de vue de sa neutralité. Il entrerait dans les intentions de la Surêté de relâcher 'les recruteurs polonais' dès qu'un arrangement serait intervenu sur le fond même de la question*⁸⁵.

In eerste instantie hielden de Poolse autoriteiten zich op de vlakte. Het zou om een spontane migratie gaan. De Poolse mijnwerkers hadden immers redenen genoeg om België te ruilen voor Frankrijk: *Les ouvriers mineurs Polonais sont entrés en Belgique, non pas comme des intrus, mais pour gagner leur vie et à la demande des employeurs Belges. Ils avaient le droit de penser que contribuant au bien-être du Pays, ils seraient traités aussi bien que les ouvriers Belges. Il n'en est rien. Comment ne pas comprendre, qu'au moment où un pays voisin les invite, leur garantit les mêmes traitements et avantages qu'à ses nationaux, leur promet de les traiter comme des collaborateurs, qui viennent à une heure grave, apporter leur aide à sa victoire, comment ne pas comprendre qu'ils se laissent tenter. Si des mesures ne sont prises, il est à craindre que les 10 ou 11.000 ouvriers mineurs polonais qui restent en Belgique, imitent l'exemple qui leur est donné par les quelques centaines qui sont partis*⁸⁶.

Uiteindelijk werd er dan toch onderhandeld tussen de Poolse en de Belgische autoriteiten en een kompromis gesloten, waarbij enkel de Polen in Limburg voor een verhuizing naar Frankrijk in aanmerking kwamen⁸⁷.

84 Politiekommissaris Quaregnon, 19 februari 1940 (POLITIEARCHIEF QUAREGNON, Police, copie des lettres, p. 262).

85 Senator (naam onleesbaar) aan Poolse ambassade, 19 en 22 februari 1940 (AAN, POB, 25).

86 *Démarche*... Zie ook ACCBS, 31 januari 1940.

87 W. BIEGANSKI, *Wojsko Polskie we Francji 1939-1940*, Warszawa, 1967, p. 98.

Dit kompromis beperkte de mobilizatie van de Polen in België: «De tot nu toe gevoerde actie in België... heeft heel zwakke resultaten gegeven... De oorzaak ligt hem vooral in de neutraliteit..., welke een rekrutering voor het leger zoals een land in oorlog normalerwijze doet, verhindert. Dat maakt het niet minder belangrijk dat we bij een inval van... België een groot aantal burgers zouden verliezen welke geschikt zijn om een wapen te dragen en ons leger in Frankrijk uit te breiden»⁸⁸.

Juist voor de Duitse inval in België werden blijkbaar de rekruteringen hernomen⁸⁹. Het uitbreken van de oorlog in mei 1940 maakte dat nog een driehonderdtal Polen na hun vlucht uit België zich naar Bretagne begaven om daar het Poolse leger in ballingschap te vervoegen⁹⁰.

IV. BESLUIT

De inval in Polen in september 1939 en de daarop volgende oprichting van een Poolse leger in ballingschap in Frankrijk, maakte dat de Poolse gemeenschap in België werd gesolliciteerd voor een verdere migratie naar Frankrijk of naar Duitsland, respektievelijk door de Poolse en door de Duitse autoriteiten. Een propaganda-machine werd opgezet door beide partijen om de migranten aan te zetten België te verlaten. Deze migranten konden immers ingelijfd worden in het leger of ingezet in de oorlogseconomie.

Van Belgische zijde daarentegen zocht men deze migranten te behouden. Economische belangen, de cruciale plaats van deze Poolse arbeiders op de arbeidsmarkt, maakten dat de Belgische autoriteiten de uittocht van deze Polen niet zomaar wilden laten geschieden. De neutraliteitspolitiek maakte dat van een algemene mobilizatie geen sprake kon zijn. Het vertrek uit België was een vrije keuze, een 1.500 tot 2.000 Polen hebben zich laten inlijven in het Poolse leger. Slechts een klein aantal heeft de nazi-oproep gevolgd. Het gros van de Poolse migranten bleef evenwel in België en maakte de Duitse inval in België in mei 1940 mee.

88 Poolse grensofficier aan ministerie van Defensie, 29 april 1940 (SIKORSKI-MUSEUM, *Akta Armii Polskiej w Francji*, A.IV 1/2).

89 On signale de nombreux départs de Polonais et Tchèques et des manoeuvres de recruteurs dont on s'occupe (ACCBS, 24 april 1940). Zie ook ACCBS, 1 mei 1940. Zie ook het anonieme pamflet verspreid in een kantine te Charleroi. Dit pamflet gaf richtlijnen aan de Poolse mijnwerkers die naar Frankrijk wilden vertrekken, waarbij vermeld werd dat alle kosten verbonden aan deze verhuizing zouden vergoed worden. Na het controleren van het paspoort door het konsulaat in Brussel, konden de Polen onmiddellijk vertrekken om in Frankrijk te werken. Een Frans visum of een arbeidskontraat waren niet noodzakelijk (AESH, *Tribunal de Charleroi, 1935-1945, Affaires à caractère politique*, Parquet 4490, 1940).

90 Rapport van Szczawinski over de Poolse emigratie in België, 21 januari 1944. (SIKORSKI-MUSEUM, *Committee of Gen.T.Piskor*, kol.176/z).

De Poolse of Duitse protesten tegen de rekruteringen werden onder-
vangen door het wijzen op het vrijwillige karakter van dit vertrek. Het
Duitse argument dat de mobilizatie voor het Poolse leger gelijkstond met
het rekruteren voor een vreemd leger werd door de Belgische overheid
niet aanvaard. De Belgische neutraliteitspolitiek vereiste weliswaar een
zekere terughoudendheid bij de diplomatieke kontakten met de nieuwe
Poolse regering, maar de Poolse Staat werd in feite niet beschouwd als
opgeheven. De diskretie waarmee de Poolse rekruteringen gepaard
gingen, maakte het eenvoudiger voor de Belgische diplomatie om te doen
alsof haar neus bloedde.

De Belgische autoriteiten waakten erover dat dit engagement in laatste
instantie een individuele beslissing bleef. Deze garantie was de belangrij-
ste troef voor het vrijwaren van de economische belangen van België. De
materiële afhankelijkheid van de Poolse arbeiders en hun families van het
Belgische mijnpatronaat zorgde ervoor dat velen terugschrokken voor het
vertrek. Slechts wanneer deze vrees afgebouwd werd door de verzekering
dat de Franse mijnen hen een arbeidsplaats garandeerden en zelfs de
overtocht financierden werd de uittocht massaal aangevat. De reactie van
de Belgische overheid was kordaat. De organisatoren van deze uittocht
werden onmiddellijk geïnterneerd. De Poolse autoriteiten werden gedwon-
gen tot een kompromis dat het vertrek naar Frankrijk gevoelig afzwakte. Ve-
le Polen die misschien anders reeds richting Frankrijk zouden zijn vertrok-
ken, werden in mei 1940 verrast door de Duitse inval.

De vrees dat de Poolse migranten massaal de oproep tot verdediging
van de Poolse zaak zouden opvolgen was niet gegrond. Deze beslissing tot
vertrek naar Frankrijk was immers het resultaat van uiteenlopende factoren.
De Poolse kolonie in België leverde, gezien de beperkingen van de
toenmalige sociale en politieke kontekst, een belangrijk aantal manschap-
pen aan het Poolse leger in ballingschap. In de hier behandelde periode
hebben zich ongeveer 1.500 Polen gemeld bij het Poolse militaire hoofd-
kwartier in Frankrijk. Dit engagement was een vrijwillige beslissing. Van
enige dwang kon geen sprake zijn binnen het neutrale België.

Het vertrek naar Frankrijk was voor vele Poolse migranten een uiting
van patriottisme. Een nationale gehechtheid die stelselmatig was onderhou-
den tijdens het verblijf in de emigratie. Het verblijf buiten het vaderland
strekte soms al over meerdere generaties, maar desondanks bleven vele
migrant hun geloof in hun Pools-zijn belijden. Een kleine groep had hier
reeds afscheid van genomen en hun Duitse herkomst was nu het referentie-
kader.

De Belgische ervaring die nog vrij kort was lijkt eerder in negatieve zin
een invloed gehad te hebben. De uitgesproken trend op het eind van de
dertiger jaren tot het nationaliseren van meer terreinen van het alledaagse
leven dwong de Polen meer en meer in een weinig benijdenswaardig
keurslijf. Het engagement in het Poolse leger in ballingschap boodt een
uitweg uit een perspectiefloze toekomst.